

О. В. Шевчук-Клюжева,

канд. філол. наук,

*Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
старший викладач кафедри української мови*

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДИТЯЧОГО МОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються чинники формування мовної особистості у ранньому дитячому віці у контексті масової українсько-російської двомовності. Подається характеристика дитячого мовлення на рівні первинного соціуму, що уможливорює репрезентацію загальнонаціональної мовної ситуації; дозволяє виявити основні тенденції та проблеми. Проаналізовано кореляцію між рідною мовою батьків, мовою родинного спілкування та українськомовною компетенцією дітей.

Ключові слова: мовна ситуація, білінгвізм, дитяче мовлення, діти-білінгв, рідна мова, домінуюча мова, мовна компетентність.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Мовна ситуація в Україні на сьогодні лишається досить специфічною – впроваджені в життя законодавчі ініціативи щодо закріплення пріоритетного становища української мови, розширення сфер і функцій її застосування існують паралельно із реальною комунікативною активністю двох споріднених мов у межах різних соціальних та вікових груп населення. Масова українсько-російська двомовність вимагає ґрунтовного та різноаспектного аналізу, але, насамперед, мають бути здійснені дослідження,

спрямовані на вивчення дитячого українського мовлення, яке формується в умовах масового білінгвізму між близькоспорідненими мовами і репрезентує складні та дискусійні питання. Особливості побутування дитячого мовлення в Україні, та чинники його формування майже не досліджувалися у вітчизняному мовознавстві. Сьогодні вкрай важливо здійснити як теоретичний, так і практичний аналіз дитячого мовлення, яке відображає реальну мовну ситуацію і безпосередньо демонструє основні прорахунки мовної політики незалежної України, недостатньо ефективного мовне планування.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Попри те, що дитячий білінгвізм із малодослідженої тематики ще до середини ХХ століття (Leopold, 1954) поступово перейшов у категорію одного з найбільш актуальних напрямків сучасної європейської та американської лінгвістики, і зараз уже написана велика кількість досліджень із детальним описом особливостей одночасного чи послідовного засвоєння декількох мов у ранньому дитячому віці. Провокує інтерес до здійснення подібних досліджень мобільність населення, глобальні міграційні процеси, а також внутрішньо політичні кризи в межах різних держав із різною гуманітарною політикою. До найпопулярніших тем подібних досліджень належать: лінгвістичні особливості дитяча дво- та багатомовність, адаптація різномовних дітей в одному колективі тощо. Наукове обґрунтування цих проблемних питань покликано трансформувати загальнодержавні стратегії у гуманітарній сфері відповідно до сучасних викликів, удосконалювати механізми мовної політики. Парадоксально, що складна мовна ситуація нашої країни, де перманентний стан масової українсько-російської двомовності практично не зазнає кількісних змін упродовж не одного десятиліття, не спровокувала появи великої кількості досліджень дитячого мовлення, хоча є певні напрацювання у О. Данилевської, Л. Калмикової, Л. Засекіної.

Основою нашого дослідження варто вважати фундаментальні праці Л. Виготського, Ч. Осгуда, В. Ламберта, де детально та різноаспектно розглянуто неодномовні ситуації, зокрема і їхній вплив на розвиток мовної компетенції дітей-білінгвів.

Метою статті є розгляд соціолінгвістичних особливостей формування дитячого мовлення у раннього віці на матеріалі масового опитування представників первинного щодо дитини соціуму. Мета роботи передбачає розв'язання конкретних **завдань**, а саме – висвітлити теоретичний аспект проблеми на матеріалі зарубіжних досліджень; репрезентувати результати опитування дорослого населення у контексті формування мовної особистості дитини; простежити кореляцію між рідною мовою батьків, мовою родинного спілкування та українськомовною компетенцією дітей.

Об'єктом дослідження є дитяче мовлення, яке формується в умовах масового білінгвізму. **Предмет** дослідження – чинники формування дитячого білінгвізму в Україні.

Опис фактичного матеріалу та методи. Зважаючи на особливості здійсненого дослідження, а саме – збір, аналіз та репрезентація масового матеріалу; основним методом нашої розвідки є анкетування дорослого населення (представників первинного для дитини соціуму), яке було здійснено з метою визначення базових соціолінгвістичних аспектів формування дитячого мовлення в Україні.

Матеріал дослідження репрезентований даними масового опитування дорослого населення, яке ми здійснювали у травні-липні 2019 р. Це дослідження мало широку географію, адже здійснювалася через мережу Інтернет, і охопило понад 100 населених пунктів – від сіл та селищ до обласних центрів. Найбільша кількість

респондентів була з м. Києва та Київської області, Одеси, Херсона, Миколаєва, Вінниці, Краматорська, Маріуполя, Львова, Івано-Франківська, Ужгорода, Житомира, Черкас, Харкова, Запоріжжя, Дніпра. Таке територіальне охоплення, що репрезентує, по суті, всі макрорегіони із різними історичними та соціокультурними особливостями, дає можливість говорити про загальнонаціональні тенденції, які формуються у дитячих мовних колективах при зміні пріоритетності первинного та вторинного соціумів. Загалом в опитуванні взяло участь майже 800 респондентів, що беруть участь у мовному вихованні дітей віком від 0 до 17-18 років.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

Очевидно, що мовна ситуація у кожній родині та мовна поведінка батьків є визначальною для формування / неформування білінгвізму, тому важливим є визначення кількісних показників щодо одномовності / двомовності дорослих. Так, визначаючи рідну для респондентів мову, ми зафіксували, що для переважної більшості рідною є українська (53,5%), для 18,3% – рідна мова російська, а 21,1% вважають рідною як українську, так і російську мову. Близько 5% респондентів визначили своєю рідною мовою «суржик».

Ваша рідна мова:

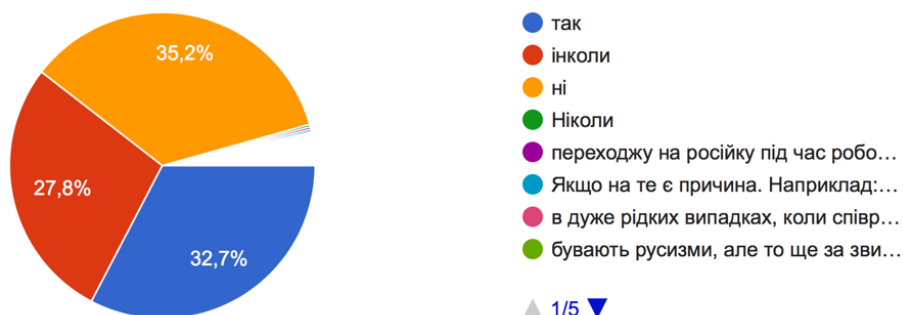
759 відповідей

Ці дані підтверджують факт, що в Україні мовна ситуація може бути охарактеризована як білінгвальна із поширенням мішаних форм українсько-російського мовлення. Безпосередній зв'язок із поширеністю мішаних форм мовлення варто вбачати у відповідях респондентів щодо перемикання мовних кодів під час щоденної комунікації (у побуті): 32,7% дали ствердну відповідь на це питання; 27,8% зазначили, що інколи переходять з однієї мови на іншу; а для 35,2% респондентів варіант перемикання мовних кодів є неприйнятним, адже вони зберігають свою мовну стійкість незалежно від комунікативних умов. Тут також варто зазначити, що група респондентів, які не перемикають мовні коди, скоріш за все, не є винятково українськомовною, адже з інших питань, що були поставлені респондентам при анкетуванні, варто виокремити частину респондентів, що принципово не використовує російську мову – кількісний показник цієї групи 9,7% від загальної кількості опитаних.

Чи переходите Ви з однієї мови на іншу під час щоденної комунікації (у побуті):

759 відповідей

Зважаючи на дані, що репрезентують мовну поведінку дорослих, маємо констатувати той факт, що у кількісному відношенні статистичні дані, які характерні для дитячого мовлення є відмінними, і можуть бути охарактеризовані більш позитивно. Так, при аналізі дитячого мовлення, варто розпочати з того, що переважна більшість батьків приймала рішення щодо впровадження певної стратегії мовного виховання – 67,9%, а для 22,8% респондентів це питання не є актуальним. Говорячи про стратегію мовного виховання, варто чітко розмежовувати загальнонаціональну стратегію мовного виховання українських дітей та індивідуальну (родинну) стратегію. Якщо загальнонаціональну стратегію мовного виховання українських дітей визначає держава (вона ж, тобто держава, і несе відповідальність за ефективність такої стратегії), то індивідуальна стратегія впроваджується на рівні первинного соціуму, тобто батьками. Індивідуальна стратегія мовного виховання – це система практичних засобів і підходів, що використовується для засвоєння мови / мов та формує навички продуктивної мовленнєвої діяльності (практика говоріння). Позитивним моментом у складній мовній ситуації України є те, що майже половина респондентів визначило як основну мову дитячого спілкування українську (49,4%), цей показник практично збігається із визначенням домінантної мови для родини в цілому – для 49,7% такою мовою є українська. Таким чином, можемо говорити про те, що впровадження індивідуальної стратегії мовного виховання для значної частини населення – це стратегія українськомовного виховання. Переважна більшість батьків моделюють ситуацію на рівні первинного соціуму у такий спосіб, щоб їхні діти були одномовними, а саме – українськомовними, адже лише 17,9% обрали дві мови – українську мову і російську, очевидно, намагаючись при цьому формувати координативну двомовність та навички перемикування мовних кодів. Варто також зазначити, що для 19,9% опитаних основною мовою спілкування в родині є російська.

Мова спілкування у Вашій родині:

759 відповідей

При описі соціолінгвістичних особливостей формування дитячого мовлення в Україні варто звернути також увагу на той факт, що серед дорослого і дитячого населення є відносно стійка група людей, для яких рідною і домінантною мовою виступають мішані форми українсько-російського мовлення, тобто суржик. Кількісні показники використання респондентами та їхніми дітьми мішаного мовлення практично збігається у декількох позиціях, цей показник знаходиться у межах 4,5-5,5% від загальної кількості опитаних. На нашу думку, це свідчить про нейтральність сприймання мішаної форми двомовності, усвідомлення особливостей її формування та небажання змінювати форму двомовності, докладаючи певних зусиль.

Таким чином, бачимо, що мова родинного спілкування є безпосереднім віддзеркаленням того, як говорять діти в Україні, принаймні на певному етапі розвитку чи при певних обставинах; і її показники корелюють із кількісними показниками рідної для батьків мови. Варто зазначити, що зміна пріоритетності первинного та вторинного соціумів впливатиме на подальший розвиток комунікативних навичок і практик, адже із входження в мовне життя дітей осіб із відмінною рідною/домінантною мовою відбуватиметься стихійне опанування мови у безпосередньому контакті з її носіями. Це, насамперед, стосується дітей із базовою українською мовою, які стають білінгвальними через вторинний соціум – інші діти/дорослі, розважальний контент. Ситуація із дітьми, чия домінантна мова може бути визначена як російська, є відмінною, адже такі діти в Україні апріорі є білінгвальними, оскільки здобувають освіту державною мовою.

Переважає більшість респондентів на питання про перемикання мовних кодів дало ствердну відповідь: 34,7% респондентів визначили, що їхні діти у повсякденному спілкуванні використовують як українську, так і російську мову; 23,5% опитаних вважають, що діти може змінити мовний код залежно від зміни обставин. Разом ці показники становлять 58,7% від загальної кількості, натомість лише 33,6% респондентів зазначили, що їхні діти не переходять на мову співрозмовника.

Ваша дитина під час спілкування зі сторонніми людьми (інші діти, дорослі) може змінити мову спілкування (українська / російська мови)

759 відповідей

Такі дані, по-перше, свідчать про відсутність мовної стійкості серед дитячого населення і готовність дітей пристосовуватися під умов комунікативних актів, а, по-друге, про те, що більшість дітей в тій чи іншій мірі знає та використовує у повсякденній комунікації російську мову, і це нашою думкою, що мовна стратегія, зокрема українськомовна, що обиралася батьками, буде змушена зазнавати коректив, залежно від бажання/небажання формувати дитячий координативний українсько-російський білінгвізм.

Неформальна комунікація у дитячих мовних колективах, що часто супроводжується перемиканням мовних кодів у різних комунікативних ситуаціях призводить до того, що переважна більшість респондентів фіксує в українському дитячому мовленні помилки інтерференційного характеру під впливом російської мови (російські слова, невластиві українській мові граматичні конструкції) – 78,3%, і лише для 12,1% такі прояви мовної взаємодії не є характерними.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, кількісні показники взаємодії української та російської мов, як серед дорослого, так і дитячого населення свідчать про масовий характер контактного білінгвізму в Україні, зокрема його різних форм; і є однією з найголовніших особливостей, що безпосередньо впливають на формування українського дитячого мовлення. Попри те, що багато респондентів свідомо обирають стратегію неформування українсько-російської двомовності у своїх дітей, принаймні на рівні первинного соціуму (домінантність української мови в родині), цей факт не впливає на подальше стихійне опанування російської мови на досить високому комунікативному рівні у безпосередньому контакті з її носіями, на що вказують дані щодо перемикання мовних кодів. Така, по суті, неконтрольована мовна ситуація серед дитячого населення України вимагає більш активного втручання з боку держави, а саме – закладів освіти, що мають враховувати факт комунікативної активності близькоспоріднених мов, їхнього наперемінного чи одночасного використання, стимулювати не розповсюдження мішаних форм українсько-російського мовлення серед дітей-білінгвів. Переважна більшість батьків, які взяли участь в опитуванні, підтверджують тезу про негативний вплив масової українсько-російської двомовності на українськомовну компетенцію дітей, адже часте перемикання мовних кодів призводить до появи помилок інтерференційного характеру, поширення мішаних форм мовлення серед дітей-білінгвів.

Літератури

1. *Выготский Л.* К вопросу о многоязычии в детском возрасте. Проблемы развития психики. Москва, 1983. Т. 3.
2. *Данилевська О.* Типи мовної поведінки київських школярів. *Українська мова.* 2013. №2. С. 56-67.
3. *Evrin M., Osgood C.* Second language learning and bilingualism, *Journal of Abnormal and Social Psychology, Supplement to XLIX,* 1954.
4. *Lambert W. E.* Language, psychology, and culture. Palo Alto, CA, US: Stanford U. Press, 1972. 362 p.
5. *Leopold W. F.* Speech development of a bilingual child: A linguist's record: In 4 vols. – Vol. 1: Vocabulary growth in the first two years. – Evanston, Ill., 1939. – XIV, 188 p.; 2nd ed. 1954.
6. *Tchirsheva G. N.* Childhood bilingualism: the simultaneous acquisition of two languages. – St. Petersburg: Zlatoust, 2012. 488 p.

Reference

1. Vygotsky, L. (1983). *The question of multilingualism in childhood. Problems of development of the psyche* [К вопросу о многоязычии в детском возрасте. Проблемы развития психики]. Vol. 3. Moscow (in Rus.).
2. Danylevska, O. (2013). *Types of Linguistic Behavior of Kyiv Students* [Типи мовної поведінки київських школярів]. *Ukrainian Language*, 2, pp.56 — 67.
3. *Evrin, M., Osgood, C.*, (1954), Second language learning and bilingualism, *Journal of Abnormal and Social Psychology, Supplement to XLIX.*
4. *Lambert, W. E.* (1972), Language, psychology, and culture. Palo Alto, CA, US: Stanford U. Press, 362 p.
5. *Leopold, W. F.* (1954), Speech development of a bilingual child: A linguist's record: In 4 vols. Vol. 1: Vocabulary growth in the first two years. Evanston, Ill., 1939. XIV, 188 p.; 2nd ed.
6. *Tchirsheva, G. N.* (2012), Childhood bilingualism: the simultaneous acquisition of two languages. St. Petersburg: Zlatoust, 488 p.

О. В. Шевчук-Клюжева,

*Национальный университет «Киево-Могилянская академия»,
кафедра украинского языка*

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕТСКОЙ РЕЧИ В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются факторы формирования языковой личности в раннем детском возрасте в контексте массового украинско-русского двуязычия. Подается характеристика детской речи на уровне первичного социума, что дает возможность репрезентации общенациональной языковой ситуации; позволяет определить основные тенденции и проблемы. Проанализирована корреляция родным языком родителей, языком семейного общения и украиноязычной компетенцией детей.

Ключевые слова: языковая ситуация, билингвизм, детская речь, дети-билингвы, родной язык, доминантный язык, языковая компетентность.

SOCIOLINGUISTIC PECULIARITIES FOR CHILD SPEECH DEVELOPMENT IN UKRAINE

The essay explores into factors for shaping a linguistic identity at an early childhood age in the context of massive Ukrainian-Russian bilingualism. Child speech is characterized on the level of primary social environment, which enables representation of the nation-wide linguistic situation; and helps identify trends and challenges. The correlation is studied between the parents' mother tongue, a language spoken at home, and the Ukrainian language competence of children.

The objective of the research is to consider sociolinguistic peculiarities for shaping child speech at an early age, on the basis of a large-scale survey of representatives of the child's primary social medium. The aim is to address specific tasks, such as to describe a theoretical aspect of the problem on the basis of foreign research; to represent the findings of survey among adult population in the context of shaping a child's linguistic identity; to trace a correlation between the parents' mother tongue, a language spoken at home, and the Ukrainian language competence of children.

The object of the research is child speech shaped in the settings of massive bilingualism. The subject matter of the research covers factors for shaping child bilingualism in Ukraine.

The materials for research are represented by the data of large-scale survey of adult population conducted in May-July, 2019. The survey covered a broad geography as it was administered via Internet and reached over 100 places in Ukraine.

Quantitative indicators of interaction between Ukrainian and Russian languages, both among adult population, and among children, indicate to a mass nature of the contact-based bilingualism in Ukraine, and its various forms in particular. It is the most important feature, among others, with a direct impact on the development of Ukrainian child speech. Despite the fact that many respondents consciously choose a strategy of non-developing Ukrainian-Russian bilingualism with their children, at least on the level of primary social environment (dominant Ukrainian language in families), the fact does not affect further spontaneous learning of the Russian language on a rather high communicative level in direct contact with native speakers, which is evidenced by the data on switching linguistic codes. The survey findings prove the negative effect of mass Ukrainian-Russian bilingualism on Ukrainian language competence of children. The latter fact is related to frequent switching of linguistic codes and leads to interference-caused mistakes, widespread mixed speech forms among bilingual children.

Key words: linguistic situation, bilingualism, child speech, a bilingual child, mother tongue, dominant language, linguistic competence.